

УДК 37.013.42:378.096:159.923

У статті представлено аналіз різних концепцій, теорій та підходів до дослідження професійного становлення особистості. Розкрито основний зміст, психологічні механізми, закономірності та суперечливі тенденції процесу професійного становлення на етапі навчання і оволодіння студентами професією соціального педагога.

В статье представлен анализ различных концепций, теорий и подходов к исследованию профессионального становления личности. Раскрыто основное содержание, психологические механизмы, закономерности и противоречивые тенденции процесса профессионального становления на этапе обучения и овладения студентами профессией социального педагога.

Ключові слова: професійне становлення особистості; самовдосконалення; самоздійснення; професійна самосвідомість; самопроекування; самоактуалізація.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

С.В. Лісовець
м.Київ

Зміна соціально-економічної ситуації в державі, розвиток ринку праці, поява безробітних, соціально-професійна міграція працездатного населення поставила багато проблем в галузі соціально-педагогічної роботи.

Їх вирішення потребує розв'язання низки завдань фундаментальної професійної підготовки фахівців вищої кваліфікації, зокрема: опанування системою знань про закономірності процесу професійного становлення особистості, професійної підготовки висококваліфікованих і конкурентоспроможних фахівців у різних галузях народного господарства відповідно до вітчизняних та європейських стандартів.

Триваюча в нашій країні модернізація освіти робить актуальними багато науково-теоретичних і практичних проблем, до числа яких відноситься і проблема вдосконалення професійної підготовки соціально-педагогічних кадрів. Це тим більше важливо у зв'язку з тим, що в будь-якій ланці системи освіти соціальний педагог є ідейним і організаційним центром всіх нововведень.

У сучасних умовах розвитку суспільства педагогічні вузи в основному забезпечують необхідний рівень професійно-особистісної готовності випускників до роботи у загальноосвітніх навчальних закладах. Разом з тим є й певні недоліки і труднощі в рішенні професійно-освітніх завдань.

Головна ідея дослідження полягає у визначенні ролі особистісного фактора в професійному навчанні та професійній діяльності соціального педагога. У розгляді педагогічної професії як системної єдності особистості

соціального педагога, його діяльності та спілкування. *Метою дослідження* є розробка професійно-особистісного становлення соціального педагога на стадії навчання в педагогічному вузі, як процесу засвоєння загальнопедагогічного, психологічного та специфічного в даній професії, що проходить у тісній єдності з усіма сторонами життя людини. Відповідно до мети вирішувалися такі конкретні *завдання*:

1. Проаналізувати методологічні та теоретичні основи професіоналізації та обґрунтувати необхідність інтегрованого підходу до проблеми професійно-особистісного становлення соціального педагога.

2. Довести, що професія соціального педагога являє собою єдність соціально спрямованої педагогічної діяльності, педагогічного спілкування і творчої особистості фахівця.

3. Розкрити динаміку та закономірності професійно-особистісного становлення соціального педагога.

4. Вивчити труднощі в діяльності викладачів і студентів вузу та розробити рекомендації до удосконалення професійної підготовки соціальних педагогів, посиленню її особистісної спрямованості.

Теоретичною основою концепції професійного становлення особистості стали дослідження особистості та діяльності К.С.Абульханової-Славської, Б.М.Ананьєва, А.Г.Асмолова, Б.Ф.Ломова, Н.Н.Нечаєва, Г.В.Суходольського, В.Д.Шадрікова.

Дослідженням закономірностей і принципів професійного становлення особистості займалися Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, О.Н. Леонтьєв, В.М. Мясіщев, С.Л. Рубінштейн, Л.И. Белозерова, Н.В. Горнова, Е.Ф. Зеєр, Г.И. Железовська, А.П. Зольнікова, А.М. Павлова, та ін.

Для теоретичного аналізу психолого-педагогічних проблем професійного становлення особистості інтерес представляють роботи зарубіжних учених А.Маслоу, Дж. Сьюпера, Дж. Холланда.

Великий вплив на проектування теорії професійного становлення зробили роботи О.О. Бодальова, Л.І. Божович, А.А. Деркача, Ю.М. Забродіна, Є.А. Клімова, І.С. Кона, Т.В. Кудрявцева, С.П. Кряжі, А.К. Марковой, Л.М. Мітіной, Ю.П. Поварєнкова, Н.С. Пряжнікова, С.Н. Чистяковой. Всі ці вчені відзначають, що процес професійного становлення особистості багатоаспектне, багатопланове й надзвичайно складне явище. Суть цієї концепції полягає в тому, що, вибираючи професію, освоюючи її, професійно вдосконалюючись, особистість змінюється: збагачується спрямованість, формується досвід і компетентність, розвиваються професійно важливі якості. Інакше кажучи, концептуальним положенням є те, що професійне становлення – це розвиток особистості в процесі вибору професії, професійного навчання і підготовки, а також продуктивного виконання професійної діяльності.

Проблема професійного становлення особистості безпосередньо пов'язана з питаннями освоєння професійної діяльності, розвитку і реалізації особистості на різних етапах її професійного шляху.

У сучасній психологічній літературі процес професійного становлення розуміється як цілісний феномен, що містить у собі компоненти як об'єктивного

(престижність професії, її соціальна конкурентоспроможність, рівень безробіття й т.п.), так і суб'єктивного характеру (відношення особистості до професії, до себе як професіонала, наявність професійних здібностей, професійні ідеали, переживання успіхів і невдач у професійній діяльності).

Е.Ф. Зеєр розуміє становлення як процес прогресивної динаміки особистості під впливом соціальних змін, професійній діяльності і власної активності, спрямованої на самовдосконалення та самоздійснення (2,22). Л.І. Белозерова трактує професійне становлення як процес розвитку від прагнення реалізувати свої творчі, потенційні можливості до розуміння свого покликання, до формування професіоналізму. Вона стверджує, що професійне становлення здійснюється через розвиток самосвідомості особистості. Професійна самосвідомість знаходить вираження в самовдосконаленні, самоосвіті особистості. Професійне становлення відбувається в процесі навчання, виховання, самоосвіти студента, будучи стосовно них інтегруючим фактором. Способом досягнення цілісності, внутрішньої єдності всіх підсистем навчального процесу, метою якого є професійне становлення особистості студента, Л.І. Белозерова бачить в інтегративному підході.(1,36)

Професійне становлення – це більша частина онтогенезу людини, що охоплює період з початку формування професійних намірів до завершення професійного життя. Рух особистості в просторі й часі професійної праці одержав назву професійного становлення суб'єкта діяльності. Е.Ф. Зеєр сформулював наступні концептуальні положення:

- професійне становлення особистості має історичну й соціокультурну обумовленість;
- ядром професійного становлення є розвиток особистості в процесі професійного навчання, освоєння професії й виконання професійної діяльності;
- процес професійного становлення особистості індивідуально своєрідний, неповторний, однак у ньому можна виділити якісні особливості й закономірності;
- професійне життя дозволяє людині реалізувати себе, надає особистості можливості для самоактуалізації;
- індивідуальна траєкторія професійного життя людини визначається нормативними й не нормативними подіями, випадковими обставинами, а також ірраціональними потягами людини;
- знання психологічних особливостей професійного розвитку дозволяє людині усвідомлено проектувати свою професійну біографію, будувати, творити власну історію.

Він стверджує, що професійне становлення - це продуктивний процес розвитку і саморозвитку особистості, освоєння та самопроекування професійно орієнтованих видів діяльності, визначення свого місця у світі професій, реалізація себе в професії й самоактуалізація свого потенціалу для досягнення вершин професіоналізму. (2,29-30)

Становлення особистості суб'єкта професійної діяльності відбувається не тільки в процесі оволодіння суспільно-історичними формами діяльності і її результатами на необхідному нормативному рівні, але й у процесі організації

діяльності і власної активності. Ці моменти становлять найважливішу характеристику особистості як суб'єкта діяльності.

Суб'єктна активність людини визначається системою стійко домінуючих потреб, мотивів, інтересів, орієнтацій і т.п. Джерелом активності є компоненти мотиваційної сфери, які впливають на становлення та прояв активності, того хто навчається. Тому що, потреби викликають активність, мотиви спонукають її і надають певний зміст, цілі визначають вибірковість активності.

Професійне становлення охоплює досить тривалий період життя людини. Поділ його на періоди та стадії необхідно для безперервного процесу професіоналізації. Необхідно відзначити, що до професійного становлення студентів відносяться стадія оптації і професійної підготовки.

Таким чином, незважаючи на те, що проблемі професійного становлення присвячені численні дослідження, усе ще немає єдиного погляду на визначення його сутності.

Під професійним становленням майбутніх соціальних педагогів, ми розуміємо процес розвитку самосвідомості, який включає самовизначення, самовдосконалення професійно важливих якостей особистості, а також формування мотиваційно-особистісного відношення до майбутньої професії.

Л. М. Мітіна виділяє дві моделі становлення професійної діяльності:

- адаптивну модель, при якій у самосвідомості людини домінує тенденція до підпорядкування професійної праці зовнішнім обставинам у вигляді виконання алгоритмів рішення професійних завдань, правил, норм;
- модель професійного розвитку, що характеризується здатністю особистості вийти за межі сформованої практики, перетворити свою діяльність у предмет практичного. Адаптивна модель відбиває становлення фахівця, що є носієм професійних знань, умінь і досвіду. Модель професійного розвитку характеризує професіонала, що володіє професійною діяльністю в цілому, здатного до її самопроекування і удосконалювання (7,18).

Основна ідея не тільки професійної освіти, але й взагалі особистісного розвитку зводиться до того, щоб зорієнтуватися в основних смислах і цінностях суспільної системи, де людині доводиться самовизначатися. Причому це повинна бути не тільки орієнтування в конкретному трудовому процесі, але й орієнтування в соціокультурному контексті праці і всього життя.

Є.А. Клімов виділяє два рівні професійного самовизначення: гностичний (перебудова свідомості і самосвідомості); практичний рівень (реальні зміни соціального статусу людини) (3, 62-63)

Х. Верніке пише, що "метою педагогічного процесу є формування особистості, вироблення таких світоглядних позицій, установок відносно навчання й професії, які забезпечать здатність і готовність випускника вузу як майбутнього представника інтелігенції до високих і найвищих досягнень для суспільства" (9,23). При цьому головним показником досягнення цієї мети педагогічного процесу у вузі служить самостійність навчання. Таким чином, метою професійного самовизначення, на етапі навчання у вузі, є поступове формування у студентів внутрішньої готовності на оволодіння професією,

самостійного і усвідомленого планування, коректування та реалізації перспектив свого професійного та особистісного розвитку.

Професійне становлення особистості на етапі навчання у вузі характеризується наступними новоутвореннями: становленням і розвитком професійної самосвідомості; усвідомленням себе суб'єктом навчального процесу; спрямованістю на оволодіння даною професією; прагненням до підвищення професійної компетентності; формуванням системи професійних цінностей.

Професійне самовизначення (у тому числі й на рівні професійної підготовки) - це завжди індивідуально-особистісний процес. Учитель, викладач професійного навчального закладу - це лише помічники, а іноді й "провокатори", що ініціюють активність учня в цьому напрямку.

У сучасній педагогіці й педагогічній психології вже давно відмовляються від традиційної схеми взаємин викладачів і учнів, коли викладач виступає в ролі "носія" знання його активного "провідника", тобто виступає в ролі "суб'єкта пізнавального процесу", а учні лише "сприймають" пропонувані знання, фактично залишаючись у пасивній позиції "об'єктів педагогічного впливу" з боку викладачів.

Нова схема заснована на тому, що і викладачі, і студенти є активними "суб'єктами" творчого процесу. При цьому викладач виступає в ролі "суб'єкта організації пізнавального процесу", а студент - у ролі "суб'єкта навчальної (учбово-професійної) діяльності". Але тут виникає дуже непроста й цілком реальна проблема: на жаль, не всі студенти готові бути такими справжніми "суб'єктами", і багатьох з них доводиться ще довго готувати до того, щоб вони стали справжніми студентами. На жаль, сучасна загальноосвітня школа далеко не завжди готує випускників (і майбутніх абітурієнтів вузів) до навчання у вищій школі, лише "нашпиговуючи" їх усілякими й часто несистематизованими знаннями. При цьому своє головне завдання - "навчити вчитися" школа часто не виконує.

У зв'язку із цим виникають дуже непрості питання: Як краще формувати в студентів готовність бути "суб'єктами учбово-професійної діяльності"? Як працювати в групах студентів, серед яких хтось все-таки готовий виступити в ролі справжніх "суб'єктів", а хтось взагалі не бажає зайняти активну позицію (йому простіше залишатися "споживачем" знань, як його привчили до цього в школі).

Спробуємо розібратися в тому, що значить "бути суб'єктом навчальної діяльності" і в чому суть "навчальної діяльності" взагалі. Виходячи з того, що кожна діяльність предметна, треба розглянути, з яким предметом має справу студент уже на початку свого навчання в вузі. "Здається, що предметом навчальної діяльності є узагальнений досвід знань, диференційований на окремі науки, - міркує над даною проблемою Л.Ф. Обухова. Парадокс навчальної діяльності полягає в тому, що, засвоюючи знання, людина нічого не міняє сама в собі. Предметом змін у процесі навчання повинна стати сама людина, сам суб'єкт, що здійснює цю діяльність. Навчальна діяльність у вузі потребує бути такою, щоб повернути студента на самого себе, вимагаючи рефлексії, оцінки

того, "яким я був" і "яким став". Процес власної зміни виявляється для самого суб'єкта як особливий предмет. Саме головне в навчальній діяльності - це поворот людини на самого себе..."(5,273)... Дані слова ставляться до початку шкільного навчання, і природно, припускають, що у випускника (і тим більше в студента вузу) сформована саме така "суб'єктність", саме така готовність до "навчальної діяльності", в основі якої лежить "рефлексія" власного самовдосконалення. Але, на жаль, навіть не всі випускники вузу мають таку готовність.

Уже у вузівському навчанні студент повинен проявляти свою готовність до самовдосконалення і саморозвитку стосовно до освоєння наукового методу пізнання.

Навчальний процес у вузі не повинен зводитися до "переказу" підручників і до "викладу" відомих у даній науці положень, відбитих у підручниках і посібниках. Завдання викладача - за допомогою власних міркувань зацікавити учнів і спонукати їх самостійно досліджувати проблему, використовуючи в тому числі й підручники, і книги в бібліотеці.

Близькі ідеї висловлює про професійне навчання відомий психотерапевт і філософ В. Франкл, що вважає, що основне завдання освіти - не передача традицій і знань, а "формування здатності знаходити унікальні смисли" (10,295).

Постійно ставлячи перед собою докладні питання й намагаючись знайти на них відповіді, студент у професійному навчальному закладі (за допомогою викладача) буде поступово просуватися не тільки у своєму чисто професійному, але й в особистісному розвитку. І тоді для такого студента не буде настільки болісним (або настільки безглуздим) питання про те, навіщо йому потрібні "ці знання", коли для досягнення "успіху" можна опиратися на зовсім інші свої "якості" і "достоїнства".

Відбувається таке знецінювання в тому числі й завдяки недосконалій по своїм цілям системі професійної освіти, де більший акцент робиться не на формування повноцінної особистості працівника, а на його чисто виконавські, операціональні характеристики Згідно П. Паскарелле, "необхідно перебороти негативну, вузьку утилітарну економічну точку зору на роботу", коли "результатом роботи людей заради грошей...виявляється психологічна відрізка до роботи". При цьому "працівники, що відбулися," завжди перебувають у процесі розвитку цінностей особистісного росту й мотивовані до праці скоріше внутрішніми, чим зовнішніми стимулами" (8, 77)

На жаль, у сучасному світі реально домінують зовсім інші "парадигми". Розглядаючи "ринкову орієнтацію" ("ринкову особистість"), Э. Фромм пише про те, що такий ("ринковий") тип мислення "має глибокий вплив на нашу систему освіти". "Від початкової до вищої школи ціль навчання полягає в тому, щоб нагромадити якнайбільше інформації, головним чином корисної для цілей ринку, - відзначає Э. Фромм. - Студентам покладено вивчити настільки багато чого, що в них навряд чи залишається час і сили думати. Не інтерес до досліджуваних предметів їх пізнання і осмислення, а знання того, що підвищує

мінову вартість, - от спонукальний мотив одержання більш широкої освіти" (11,78-79).

Глобальна проблема професіональної освіти виражається в питанні: який саме суб'єкт праці потрібний виробництву? Або це гармонічна людина, інтереси якої виходять за рамки своєї роботи, ініціативний, творчий, прагнучий щось перетворити працівник. Або це, навпаки, слухняний, "знаючий своє місце", що вміє мовчати, а іноді й взагалі відключає своє мислення фахівець?

Таким чином, найважливішим у професійній освіті є формування творчої особистості майбутнього професіонала. Зміст освіти є одним з факторів економічного й соціального прогресу суспільства й повинен бути орієнтований: на забезпечення самовизначення особистості, створення умов для її самореалізації; на розвиток цивілізованого суспільства; на зміцнення та удосконалення правової держави.

Професійна самосвідомість багато в чому пов'язане з розвитком громадянської самосвідомості, адже зміст професії соціального педагога - у суспільно-корисній діяльності, у тім, щоб бути повноцінним громадянином суспільства, що реалізує себе через працю.

На відміну від самосвідомості в цілому, професійна самосвідомість більш специфічна за своїм змістом. Якщо самосвідомість формується в життєдіяльності та спілкуванні з оточуючими людьми і є результатом пізнання себе, своїх дій, психічних якостей і т.д., то професійна самосвідомість — це проекція всіх структурних компонентів самосвідомості на професійну діяльність. Професійна самосвідомість це особливий феномен людської психіки, що обумовлює саморегуляцію особистістю своїх дій у професійній сфері на основі пізнання професійних вимог, своїх професійних можливостей та емоційного відношення до себе як до суб'єкта професійної діяльності. А. К. Маркова визначає професійну самосвідомість як комплекс уявлень людини про себе як професіонала, цілісний образ себе як професіонала, систему відносин і установок до себе як професіонала.(4,28)

Досліджуючи природу й генезис професійної самосвідомості особистості, в психолого-педагогічній літературі виділяються такі генеральні фактори: мотивація до досягнення високого рівня професійної майстерності; професійне суб'єктивно-орієнтоване навчання; спрямованість особистості на оволодіння даною професією;

Засобами професійного становлення на етапі навчання, на думку А.К. Марковой, можуть бути різні психолого-педагогічні стратегії (4,28):

- стратегія розвитку потрібних психологічних якостей, доведення їх до бажаного рівня - співвідноситься з діяльнісно-орієнтованими та особистісно-орієнтованими педагогічними підходами;
- стратегія твердого формування, навчання чіткому складу трудових дій у строго певному порядку - співвідноситься з алгоритмізованими педагогічними технологіями;
- стратегія м'якого формування, як навчання широкому спектру трудових дій з можливістю їхнього варіювання та індивідуалізації - співвідноситься із програмованим навчанням;

- стратегія корекції - перебудовування неправильно сформованих трудових умінь і якостей майбутнього фахівця. До цього можна додати й компенсацію відсутніх якостей іншими. Все це повинне співвідноситися з індивідуально-варіативним навчанням;

- стратегія розвитку особистості професіонала. Моральне ядро - це основа особистості професіонала, а формується це моральне ядро в ході цілеспрямованого виховання.

Досліджуючи професійне становлення майбутніх соціальних педагогів, ми зробили припущення, що для їх успішної професіоналізації можуть виявитися важливими емоційно-особистісні особливості (мотивація; рівень суб'єктивного контролю; якості, що визначають успішну взаємодію з іншими; емоційна стійкість), інтелект і вміння організувати свою діяльність., нами було виявлено що поділ на групи за рівнем мотивації майже повністю збігся з рівнем їх учбової успішності. Це дало нам підставу вважати мотивацію провідним фактором, який впливає на успішність, що відповідає отриманим нами раніше даним про першорядну роль мотивації в професійному становленні психологів

У результаті аналізу різних концепцій щодо процесу професійного становлення, можна виділити два різних підходи до визначення його сутності. Перший підхід пов'язаний з розвитком і саморозвитком особистості, а другий - з "уписуванням" людини в ту або іншу систему професійної діяльності або, інакше кажучи, "оволодінням", "присвоєнням" даної системи діяльності. Однак, що поєднує різні підходи до дослідження професіоналізації, є положення про взаємний вплив індивідуальних особливостей людини та соціокультурного середовища, про етапність процесу, про залежність особистісного розвитку і професійного становлення.

Професійне становлення - не короткочасний акт, що охоплює лише період навчання і виховання в стінах одного з типів професійних навчальних закладів, це – тривалий, динамічний, багаторівневий процес розвитку і саморозвитку особистості, визначення свого місця у світі професій, реалізація себе в професії і самоактуалізація свого потенціалу для досягнення вершин професіоналізму.

Таким чином, професійне становлення соціально педагога у вузі являє собою системний процес набуття людиною комплексу необхідних професійних і особистісних властивостей, обумовлених впливом професійної освіти і власною активністю особистості в її саморозвитку і самореалізації. По суті це процес освоєння соціально-педагогічної діяльності, педагогічного спілкування і формування особистості педагога в єдності їх загальних, спеціальних і індивідуальних властивостей.

Підвищенню якості професійної підготовки соціальних педагогів може сприяти реалізація таких головних умов, як:

- послідовне впровадження системної методології та передової технології в професійно-освітньому процесі;

- посилення особистісної спрямованості професійної підготовки соціальних педагогів, особливо розвитку ціннісно-орієнтаційної і мотиваційної сфер особистості;
- опора на об'єктивні закономірності і головні принципи професійного становлення людини;
- подолання існуючих протиріч, що гальмують удосконалювання професійної підготовки соціальних педагогів і зміцнення соціального статусу педагогічної професії.

Література:

1. Белозерова Л.И. Интегративный подход к профессиональному становлению психолога на этапе вузовской подготовки/ Сборник статей международного конгресса «Социальная психология XXI века», Ярославль 2002.(с.35-43)
2. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. – 2-е изд., перераб., доп. – М., 2003. – 336 с.
3. Климов Е.А. Развивающийся человек в мире профессий. Обнинск, 1993.-378с.
4. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М. Педагогика, 1996 – 256с.
5. Обухова Л.Ф. Возрастная психология. Учебное пособие. - М.,1996.- 320с.
6. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. М. – Воронеж, 1996.-246с.
7. Психологическое сопровождение выбора профессии / Под ред. Л.М. Митиной. М., 1998.-186с.
8. Философия образования для XXI века.-М., 1992.-277с.
9. Формирование учебной деятельности студентов.-М., 1989. -.223с.
- 10.Франкл В. Человек в поисках смысла. М., 1990.-368с.
- 11.Фромм Э. Человек для себя: Исследование психологических проблем этики.- Минск,1992.-253с.

ANNOTATION

The article presents an analysis of the various concepts, theories and approaches to the study of professional growth. Basic matter, psychological mechanisms, patterns, and contradictory trends of the process of professional development at the stage of learning and mastering the profession of social students teacher.